Lena Gunnarsson, *Samtyckesdynamiker. Sex, våldtäkt och gråzonen däremellan*. Studentlitteratur, 2020.

Frågor om sexuella gränsdragningar och sexuellt samtycke har under det senaste decenniet rönt medial uppmärksamhet och fått stort utrymme i såväl den svenska som den internationella samhällsdebatten. "Sex ska vara frivilligt och är det inte frivilligt är det olagligt", sade Stefan Löfven (S) vid en presskonferens i december 2017, i samband med att den svenska regeringen presenterade sitt förslag på en ny sexualbrottslagstiftning. I maj 2018 röstades förslaget om den nya lagstiftningen igenom i riksdagen och från och med den 1 juli 2018 krävs varken hot eller våld, eller att en persons särskilda utsatthet har utnyttjats, för att en person ska åtalas för våldtäkt i Sverige. Åtal kan också väckas vid situationer då en person har agerat oaksamt.

Den nya samtyckeslagstiftningen har i Sverige beskrivits som en feministisk seger och en seger för jämställdheten. Samtidigt menar bland andra föreningen FATTA (2018) att det återstår en hel del arbete kring frågan om samtycke: "Att samtycke finns i lagen är ett stort steg, men arbetet mot sexuellt våld är inte klart förrän vi har en samtyckeskultur". I februari 2021 beslutade regeringen om läroplansändringar inom det kunskapsområde som i dag kallas sex och samlevnad, men som från och med hösten 2022 kommer att benämnas sexualitet, samtycke och relationer. "Skolan har en viktig roll i att bidra till att skapa en samtyckeskultur", framhåller Utbildningsdepartementet (2021) i samband med att beslutet tillkännages.

Medan frågan om samtycke kan framstå som enkel och tydlig i den politiska debatten och i diskussionerna om lagstiftning – "sex ska vara frivilligt, och är det inte det är det olagligt" – visar forskning att frågor om samtycke och det som brukar benämnas som samtyckeskultur inte sällan är komplexa. Vad betyder egentligen "frivilligt" och hur kan frivillighet uttryckas och uttydas? I boken *Samtyckesdynamiker. Sex, våldtäkt och gråzonen däremellan*, tar sig Lena Gunnarsson, docent i genusvetenskap, an frågor om just frivillighet och sex. Framför allt fördjupar sig Gunnarsson i frågan om hur det går till när människor kommer överens om att ha eller inte ha sex. I fokus står samtyckesdynamiker samt det komplexa och potentiellt problematiska i sexuellt samtycke: så kallade gråzonserfarenheter. "Gråzoner, tvetydighet, ambivalens och komplexitet kan ses som fundamentala komponenter i samtyckesdynamiker", framhåller Gunnarsson (s. 54).

Ansatsen är ambitiös. Studien tar spjärn i samtycke som en viktig juridisk princip, samtidigt som den i första hand beskrivs som en "filosofiskt, sociologiskt och psykologiskt inspirerad genusvetenskaplig undersökning av mellanmänskliga och samhälleliga processer kopplade till sexuellt samtycke" (s. 16). Ambitionen är vidare att omfatta en rad skilda gruppers perspektiv och genom dessa erbjuda "en rik och mångfasetterad bild av vad olika människor – i olika åldrar, av olika kön och med olika sexuell läggning – har för erfarenheter av samtyckesdynamiker, med tonvikt på det problematiska och friktionsfyllda" (s. 18). Ett delsyfte beskrivs vara att "lösgöra samtyckesproblematiken något från den heterosexuella kontext som den generellt är starkt förknippad med" (s. 18). Gunnarsson är här intresserad av i vilken grad samtyckesdynamiker kan härledas till heterosexualitetens maktordningar, och i vilken utsträckning i grunden

könsöverskridande, existentiella faktorer också kan bidra till att skapa problem i samtyckesdynamiker. Med andra ord: vilka faktorer – utöver kön – kan ha betydelse för samtyckesdynamiker, och på vilket sätt?

Genom 20 semistrukturerade intervjuer belyser studien hur samtycke tolkas och praktiseras. Tio kvinnor och tio män har intervjuats. Kön och sexuell läggning är studiens grundläggande analytiska dimensioner, samtidigt som en viss spridning vad gäller klasstillhörighet, etnisk bakgrund och ålder har eftersträövats. Det är emellertid svårt att uppnå en meningsbärande variation utifrån samtliga kriterier och dimensioner som intresserar Gunnarsson. Vid en närgranskning av materialet framgår det att majoriteten av de intervjuade är mellan 20 och 45 år, få har utländsk bakgrund och de flesta som har deltagit i studien har det som beskrivs som ett medelklassyrke; några är studerande och ett fåtal saknar högskoleutbildning.

I intervjuerna får deltagarna möjlighet att reflektera över erfarenheter i relation till samtycke och upplevelser av problematiska sexuella situationer. Det empiriska materialet är rikt, och reflekterande samtal mellan intervjuare och intervjuperson ges stort utrymme. Genom de intervjuades berättelser om erfarenheter av och reflektioner kring samtycke – om hur det görs, upplevs, tolkas och uttrycks – presenteras och diskuteras angelägna perspektiv. Vad innebär det att vilja ha sex? Vilka motiv till att ha sex är okej, och vilka är det inte? Om någon i efterhand förmedlar att sexet kändes fel, även om det i stunden fanns samtycke – hur kan det tolkas och hanteras? Vilken roll spelar kulturella och sociala förväntningar? Samtalen kring dessa frågor utgör ett synnerligen viktigt empiriskt bidrag till att skapa en fördjupad förståelse av människors upplevelser av problematiska sexuella möten samt av komplexitet och ambivalens. Det är också rikedomen i det empiriska materialet som är studiens styrka, och de teman som diskuteras synliggör frågans komplexitet på ett pedagogiskt och tillgängligt sätt. Men kanske är det också materialets rikedom som skapar utmaningar i analysen. Genomgående är kön en central analytisk kategori i tolkningen av empirin. Samtidigt inbegriper studien en analytisk ambition som sträcker sig bortom kön. Genom att fokusera det relationella uttrycks även ett analytiskt intresse för det interpersonella: för vad som händer i möten mellan människor samt vilka individualpsykologiska och socialpsykologiska aspekter som spelar in. Det empiriska materialet berör dessa aspekter på en rad olika och intressanta vis, men här blir den analytiska verktygslådan otillräcklig. I stället för att ta utgångspunkt i teorier som specifikt behandlar dessa centrala aspekter i social och sexuell interaktion tenderar analyserna emellanåt brista i stringens. Ett exempel kan hämtas från ett resonemang som rör en kvinnas upplevelser av ett destruktivt förhållande, där dynamiken i relationen beskrivs som att den ”verkar ha byggt på en giftig kombination av respektlöshet och press från pojkvännens sida och kraftfull kärlekstörst och låg självkänsla från hennes sida” (s. 126). I ett annat sammanhang drar författaren slutsatser om en intervjudeltagares val av partner utan att tydliggöra vad dessa baseras på: ”jag bedömer det som att X sannolikt hade levtt lesbiskt om det inte varit för de samhälleliga normerna” (s. 144). Analyserna görs med stöd av filosofiska, moraliska och politiska resonemang med fokus på kön. Men studien omfattar inte på samma uttömmande vis de dimensioner av samtycke som berör det mellanmännsliga. Frågan

om i vilken grad samtyckesdynamiker är kopplade till vad Gunnarsson beskriver som ”mer allmänna existentiella villkor” (s. 19) hade fått mer fokuserade och analytiskt stringenta svar om en individualpsykologisk eller socialpsykologisk begreppsapparat hade tillämpats på det empiriska materialet.

Ett av studiens mest centrala begrepp är gråzon. Gråzonserfarenheter kan se olika ut och tolkas utifrån olika perspektiv: att gå med på sex trots avsaknad av lust, när det inte är helt tydligt vad parterna vill, när någon blir ”övertalad” till sex och när det inte är helt tydligt vilka handlingar som samtycket gäller. De erfarenheter som synliggörs utmanar den föreställning som många diskussioner om samtycke grundar sig på: föreställningen om att det finns en tydlig skiljelinje mellan villighet och ovillighet. Gunnarssons slutsats är att människors själva viljande är komplext, mångfasetterat och föränderligt. Här sätts den relationella aspekten av samtycke i fokus och studien visar empiriskt hur det är just i det relationella som det komplexa, mångfasetterade och föränderliga uppstår och kommer till uttryck. Å ena sidan betonas kön som en strukturerande faktor – en faktor som skapar systematiska skillnader och maktrelationer mellan människor av olika kön, och en faktor som ”ingen mänsklig erfarenhet kan förstås utan hänvisning till” (s. 348). Å andra sidan anges att mellanmänniskliga möten och situationer inte enbart bestäms av kön utan även av ”könsneutrala mekanismer” (s. 348). Studiens begränsade analytiska verktygslåda tillåter emellertid inte att dessa mekanismer utforskas ytterligare. Genom att framhålla betydelsen av komplexitet och spänningsförhållanden uppmanas emellertid läsaren att bidra till en kollektiv reflektion kring samtycke. En reflektion som både tar fasta på de strukturer som tenderar att generera kvinnlig utsatthet och manlig osårbarhet i relation till sexualitet, och samtidigt beaktar situationer där könsspecifika handlingsalternativ utmanas genom kvinnors erfarenheter av makt och osårbarhet samt mäns erfarenheter av utsatthet. Att försöka etablera och implementera en ”samtyckeskultur” som inbegriper universella principer visar sig med andra ord inte vara en enkel eller ens önskvärd uppgift. I stället uppmanar Gunnarsson till kollektiva reflekterande samtal om samtycke – samtal som erkänner gråzonens komplexitet, tvetydighet och föränderlighet, och som söker tolka gråzonserfarenheter i ljuset av de kontextuella, strukturella och relationella faktorer som formar mellanmänniskliga möten.

Charlotta Holmström
Malmö universitet

Referenser

- FATTA (2018) ”Om samtycke”. <https://fatta.nu/vilka-vi-ar/om-samtycke/> (hämtningsdatum 7 december 2021).
- Utbildningsdepartementet (2021) ”Skolans undervisning om sexualitet, samtycke och relationer förbättras” pressmeddelande 4 februari 2021. <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2021/02/skolans-undervisning-om-sexualitet-samtycke-och-relationer-forbattas/> (hämtningsdatum 7 december 2021).